

FREMMEDE KOMMER TIL NYBORG

Af cand. mag. Marianne Weigel

Nyborg garnisonskompagni

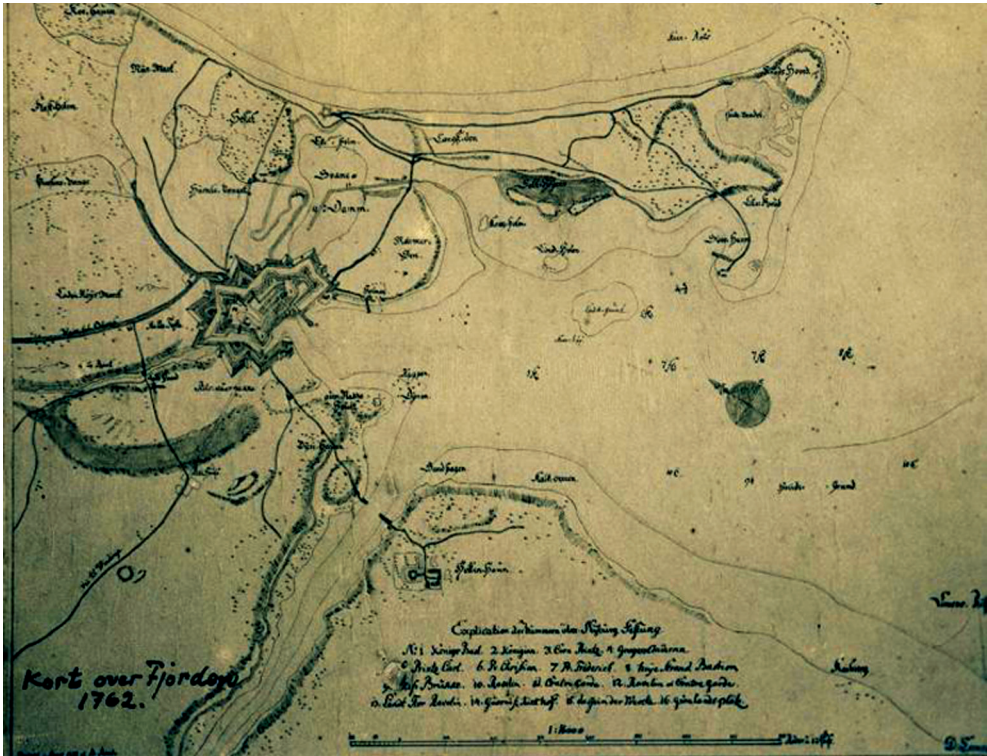
Den 14. september 1773 ankom en gruppe hvervede soldater af 2. bataljon Jyske Geworbne Infanteriregiment til købstaden Nyborg. Byen havde en fæstning, og soldaterne skulle gøre tjeneste her. Forskellige militære styrker skiftedes i slutningen af 1700-tallet, til at bemane Danmarks fæstninger i kortere eller længere perioder. København og Rendsborg var de største; Nyborg var den tredje største og var under fælleskommando med Korsør. Man havde siden 1769 arbejdet med at oprette et fast garnisonskompagni for Nyborg Slot og Fæstning, og i 1774 overtog ca. 150 mand tjenesten under navnet Nyborg Garnisonskompagni. En del af dem, som var ankommet året før med Jyske Geworbne Infanteriregiment, overgik til garnisonskompagniet.

Da det var mindre anstrengende at gøre tjeneste ved et garnisonskompagni end ved de øvrige hærenheder, var garnisonskompagniet tænkt som et aftrædelseskompagni for gamle og lettere

inspiret af nutidens ofte heftige debat om integration af fremmede, som er kommet til Danmark i løbet af de sidste årtier, er historiker Marianne Weigel gået knap 250 år tilbage for at undersøge, hvorledes fremmede dengang indgik i dagligdagen i et almindeligt købstadssamfund. Forfatteren sætter således fokus på, om de fremmede soldater egentlig blev integreret eller ekskluderet af byens indbyggere.

syge musketerer (soldater af laveste rang), der ikke kunne eller ikke ønskede at takke af (en hvervet soldat havde bundet sig for en tjenesteperiode, eksempelvis 8 år, og kunne først derefter forlade hæren).

Af den eneste bevarede stamrulle for Nyborg Garnisonskompagni, stamrullen fra 1801, fremgår det af kolonnen *Hvorfor overført*, at musketererne led af *brok, gigt, brystsvaghed, skade på arm, fingre eller ben, dårlig ryg, svagt syn, døvhed, eller sindssvaghed*, men hovedparten står angivet med begrundelsen *alder og svaghed*. En del havde udstået deres forpligtede tjenestetid og havde selv søgt over i Garnisonskompagniet,

Kort over fjorden og Nyborgs befæstning 1762. Kilde: Østfyns Museer, Nyborg.

og en enkelt står opført med betegnelsen »søger sin lykke andet steds«. Det blev således også af skrøbelige musketerer betragtet som et beskyttet sted at være. Her var de garanteret husly, mad, mundering, det vil blandt andet sige tøj, og lidt penge, desuden var arbejdet hovedsagelig vagt og opsyn i byen.

I 1700-tallet bestod den danske hær primært af hvervede soldater, hvilket medførte, at de kom fra både kongeriget Danmark, hertugdømmerne og resten af Europa. Nogen dybdegående undersøgelse af hvor mange »udlændinge« der gjorde tjeneste i hæren, er mig bekendt ikke foretaget, men i Nyborg Garnisonskompagni udgjorde de i 1801 84 %. Nyborg købstad havde knap 2.000 indbyggere, og da også andre kompagnier var indkvarteret i byen, betød det, at ca. 1/3

af byens befolkning var soldater. Fremmede udgjorde altså en væsentlig del af byens indbyggere.

Soldatarbejde

I forbindelse med arbejdet som musketer i Nyborg Garnisonskompagni kom mændene tæt på byens øvrige befolkning. De stod vagt ved byens porte, ved våbenkammeret, ved ammunitionsbeholdningen og regimentchefens bolig. Med trommer og piber lød reveille, retræte og tappenstreg! morgen og aften. Post og postvogn blev bevogtet af soldaterne. Desuden var de den arbejdskraftreserve, der blev sat ind ved større anlægsarbejder: veje, diger, kanaler, havne, slotte, ved fæstningsudbedring og forstærkede arbejder. Var der kvægsyge, blev de ud-

kommanderet til at sørge for karantæneforholdsreglerne.

I perioderne mellem vagterne måtte hvervede soldater supplere deres løn med civilt arbejde, og i længere tid kunne de være permitterede/vacante, hvilket vil sige, at de helt overgik til civilt arbejde. Mange fremmede soldater deltog altså i det almindeligt levede liv i købstaden. Især de som havde koner og børn, hvilket var cirka 30%.

Hærledelsen ønskede ikke, at mandskabet groede fast i én by, hærenhederne

skulle være mobile, og de blev derfor ofte flyttet til en ny by. Dette gjaldt ikke garnisonskompagnerne, de blev så godt som fastboende. Bortset fra perioden 1785 – 1789, da de var forlagt til Rendsborg, en kort periode i starten af deres etablering, da de lå i København og en periode efter branden i 1797, hvor de var indkvarteret i de omliggende mindre byer, levede garnisonskompagniet i Nyborg frem til 1814, da det blev nedlagt.

Nyborg Garnisonskompagni er således en velegnet kildegruppe til undersø-

Fæstningsporten i Nyborg 1830. Inderst i billedet ses en musketer stå vagt.

Kilde: Østfyns Museer, Nyborg.

Krudttårnet (Jomfrutårnet) som blev bevogtet af garnisonssoldater. Kilde: Østfyns Museer, Nyborg.

gelse af fremmedes indoptag i lokalsamfundet, fordi de var fastboende, indgik i civilt arbejde, havde en bred berøringsflade og stiftede familie. Den i øvrigt ret sparsomme litteratur, der findes om den hvervede hærs soldater, skildrer dem som dumme, dovne og tyvagtige, men blev de også opfattet sådan af byens indbyggere?

1700-tallets danske samfund havde god brug for uddannede mennesker og fandt dem i begyndelsen af århundredet fortrinsvis blandt folk fra andre lande. Med tiden blev et øget antal danskere dog i stand til at varetage arbejdet i centraladministrationen, og det blev et udbredt ønske blandt overklassen, at danskere skulle foretrækkes til disse poster. Dette var en af grundene til indførelse af

loven om dansk indfødsret, der kom i 1776. En sådan dansk bevidsthed er ikke påvist blandt samfundets nederste: håndværkere, daglejere og andre, der ikke betalte skat. Den gruppe som også de menige soldater tilhørte.

I forbindelse med lovens indførelse blev de fremmede soldater opfordret til at søge om dansk indfødsret. Det var en formalitet og tilsyneladende ikke noget, der skabte problemer. Det har således ikke været muligt at finde kilder, der viser problemer i den retning. Musketererne kom hertil i en tid, da byernes voksende indbyggertal, var ensbetydende med større muligheder og velstand. Spørgsmålet er, om de blev set skævt til, fordi de var fremmede, og/eller fordi de var soldater.

Menige soldaterne hørte til blandt de fattige i byen, ligesom i øvrigt hovedparten af indbyggerne, men læse og skrive kunne mange af dem, i hvert fald blev deres børn i stand til det. Børnene var som en del af soldatens løn garanteret skolegang. Desværre er der næsten ingen af dem, der har efterladt sig erindringer og beskrivelser. Men det må også på anden måde være muligt at undersøge forholdene i byens nedre lag.

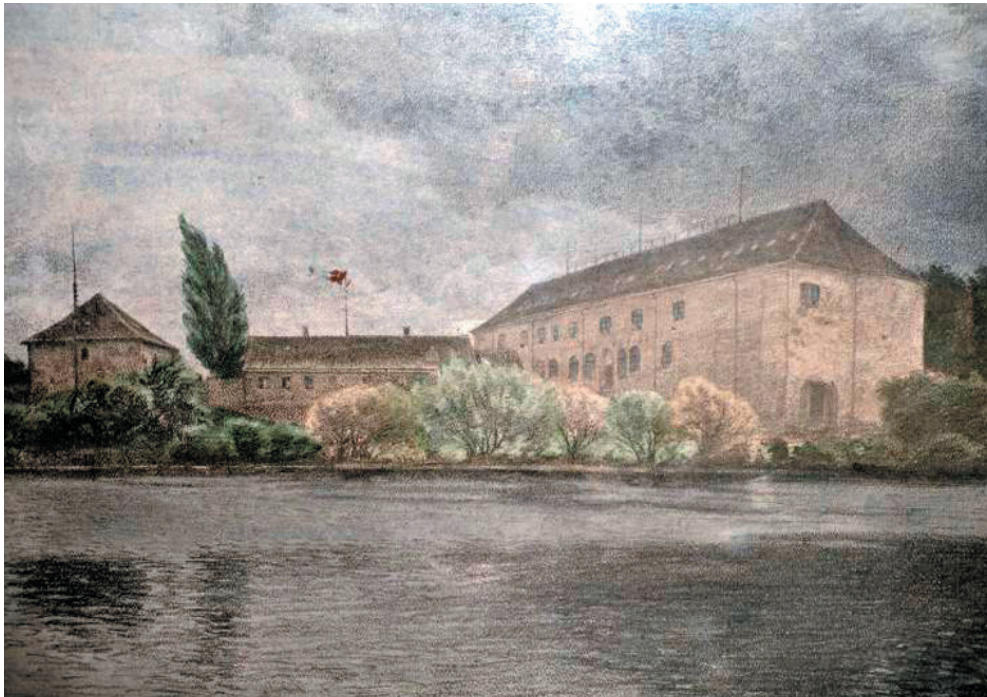
Ved at studere soldaternes brug af faddere til deres døbebørn, mener jeg at kunne danne et billede af soldaternes netværk og ud fra netværkets sammensætning vurdere integrationen. Den kvantitative undersøgelse er suppleret med en kvalitativ socialantropologisk inspireret undersøgelse, hvor dåbsindførsler, konfirmationer, vielser, dødsindførsler og skifter tegner et billede af de enkelte familiers indbyrdes relatio-

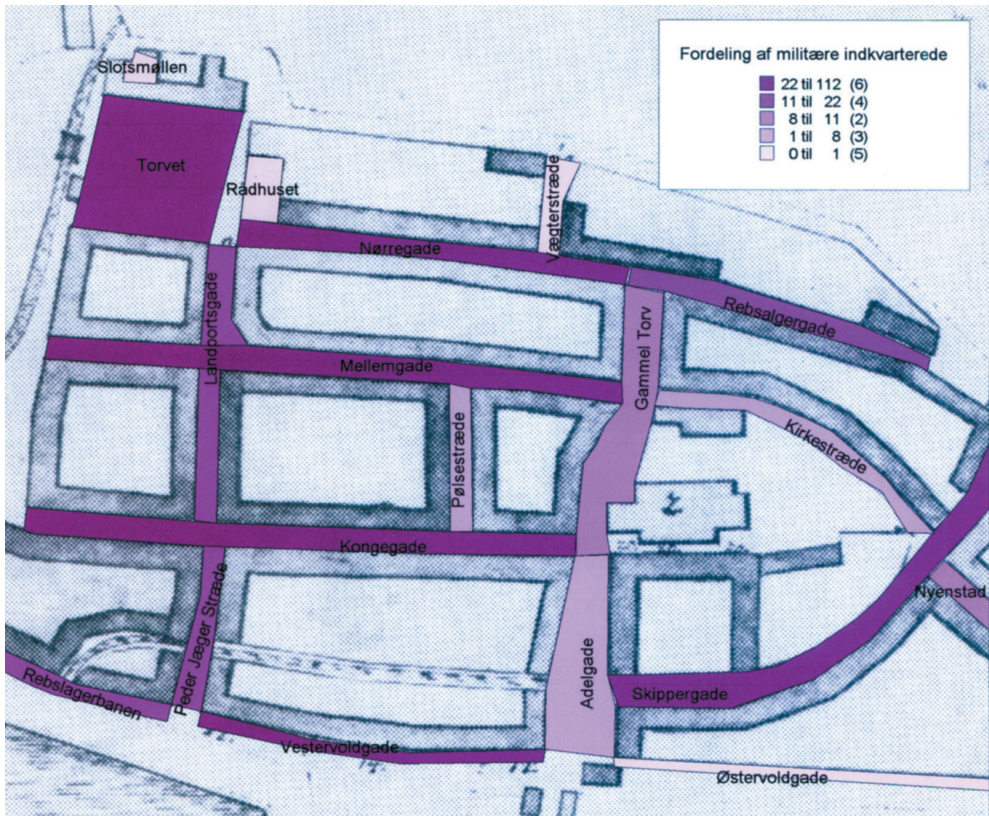
ner. Folketællinger, hussøgningsprotokoller, byplaner, brandtaksationer og dåbsindførslernes fadderregistreringer har kortlagt soldaterfamiliernes kontakt med civile familier, og lærlingeprotokoller, vielser og skifter er brugt til at undersøge status, og relationer mellem soldater og civile. Et mix, der samlet kan give et billede af civile indbyggers syn på fremmede soldater i købstaden Nyborg.

Selv om garnisonskompagnier var for de gamle og svagelige, betød den omstændighed, at Nyborg Garnisonskompagni var nyoprettet i 1774, at der også var unge familier med børn iblandt dem. Det har derfor været muligt at lave en undersøgelse med udgangspunkt i de tilvandrede udenlandske soldaterfamilier.

Når historikere arbejder med soldater, viser forskningen to forskellige ud-

Nyborg Slot i 1800-tallet. Byens største arbejdsplads. Kilde: Østfyns Museer, Nyborg.

Nyborg Købstad 1787. Tematisk kort der viser intensiteten af militære indkvarterede. Kilde: Marianne Weigel.

gangspunkter, dels den »gamle« forskning, der hovedsagelig udøves af militærfolk, og som især er knyttet til England, hvor udgangspunktet er, at soldater tilhører en særlig verden, tænker og føler på en særlig måde, dels den »yngre« forskning med et antropologisk udgangspunkt, hvor soldatertjeneste er et arbejde på linie med andre måder at tjene til livets opretholdelse på. Her befinder den amerikanske og tyske forskning sig. Det er også her, jeg har taget udgangspunkt: Nyborg Slot set som byens største arbejdsplads.

En af myterne omkring soldater er, at de var indkvarteret i specielt fattige kvarterer, og det tages som bevis på, at der blev set ned på dem. I slutningen af

1700-tallet var Rendsborg den hvervede hærs samlingspunkt. Hertil kom hverningsofficererne med mænd fra hele Europa, og her foregik den egentlige hvervning. Byen var bygget op omkring de faciliteter, som hæren havde brug for: en centralt placeret eksercerplads, bygninger til hærens materiel og ikke mindst indkvartering. En soldaterby med meget få civile. Alle andre steder blev soldater indkvarteret privat, delte køkken og opvarmet rum med værtsfamilien og fik alt efter rang stillet et eller flere værelser/senge til rådighed. Bestemte byer var udset til garnisonsbyer, og byer uden soldater deltog økonomisk i denne byrde. Min analyse af indkvarteringen i Nyborg i 1787, der bygger på

folketællingen fra samme år, viser, at de var indkvarteret over hele byen, ikke i specielle kvarterer, eller i specielt fattige områder. Flest var indkvarteret i Kongegade, byens hovedstrøg!

Situationen med de mange private indkvarteringer var af flere grunde uhensigtsmæssig og forholdene ændrede sig efterhånden. I slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet begyndte byerne at indrette specielle huse, senere kaldet kaserner, dengang kaldet baraqer, til bolig for soldater og deres familier. Samme udvikling ser vi i Nyborg. Hussøgningsprotokollen fra 1790 viser, at området/gaden kaldet Nyenstad nu blev hjemsted for så godt som alle indkvarterede soldater.

Var det så et specielt fattigt kvarter, hvor man valgte at koncentrere soldaternes boliger? Nej, det er der ikke noget, der peger i retning af. Derimod var det det sidste ledige område inden for vol-

dene, hvor der kunne bebygges, og allerede i 1787 lå garnisonens sygehus her. Ejerne af husene var forskellige folk fra byen, en feldbereder, en slagter, købmænd og en farver, en oberst og en enke m.m. Husene beskrives i brandtaksationerne som forhuse i bindingsværk, hovedsagelig i én etage, enkelte i 2, med 3½ - 7 fag. De fleste huse må være nybyggede, da kun få af matriklerne fremstår bebyggede i 1787. Det blev huse for almindelige fattige folk, men de var ikke specielt sølle.

Intet tyder på, at man har ønsket at samle soldaternes indkvartering for at slippe for dem, så ville man have lagt barakkerne uden for portene, hvor byens allerfattigste allerede boede. Derimod må det have været en fordel for alle, at soldaterne ikke skulle presses ind i private hjem og dele køkken og varme med dem. I Nyenstad fik soldaterne mere plads, og man skulle ikke gå så langt,

Nyborg Torv. Malet af en kaptajn i garnisonen (navn ukendt) ca. 1850. Kilde: Østfyns Museer, Nyborg.

når man skulle vække den soldat, der skulle på vagt. Man kunne hjælpe og støtte hinanden i det fælles soldaterarbejde, på samme måde som sømænd og håndværkere gerne boede i nærheden af fagfæller.

Soldaterne havde altså både via deres bopæl, som lå i byen, og deres arbejde, som foregik i byen, mulighed for tæt kontakt til den civile befolkning. Havde de hustruer og børn var kontaktmulighederne endnu større. Soldaterkvindene kunne tjene penge ved at spinde for folk, de skulle hente vand og fødevarer, vaske og sørge for børnene og havde lov til at udøve småhandel. Børnene gik i skole, et privilegium for soldaterbørn, og kunne her møde byens civile børn. En soldaterfamilie indgik ikke bare i livet blandt soldaterne, men i byens øvrige liv.

Som målestok for denne kontakt og som udtryk for et netværk har jeg anvendt døbebørns faddere. I 1700-tallet skulle alle børn døbes.

Dåbens betydning

Til at bevidne dåben havde børnene to kvindelige faddere og to - tre mandlige. Først fra år 1800 kunne moderen selv bære barnet. Dåben var vigtig ikke bare af religiøse grunde, men var en forudsætning for barnets fortsatte sociale liv. Uden dåb ingen læreplads, intet arbejde, ingen giftermål, ingen ejendomsret. Alle levende børn kan således findes i kirkebøgernes dåbslister. Dåben udmærker sig desuden ved at have en symbolbærende værdi ved siden af den religiøse.

Ved dåben kunne man »vise hvem man var« i sit valg af faddere. Hvis en person med stor prestige sagde ja til at blive fadder til ens barn, sendte man

samtidig et signal om ens sociale formåen, et tegn på hvem, der med en eller anden relation, indgik i ens netværk. Blandt soldaterne, som ikke var omgivet af slægten, kunne det være en nær ven eller nabo, men også en person af højere rang, som havde ens bevågenhed og velvilje. Ligeså, hvis man blev valgt til fadder, var det et signal om, at »man var noget«, at en familie ønskede at »vise«, man var en del af netværket og besegle en tilknytning.

Som fadder blev det forventet, at man lagde en dåbsmønt, noget de allerfattigste ikke havde råd til. Den prestige, der lå i at være fadder, gik altså begge veje, både til barnet og fadderens. Dåbsindførslerne kan således ses som et spor/tegn på integration, hvis der forekommer civile blandt dem.

Soldaterbørnenes dåb

Den første overraskelse i undersøgelsen af faddere var, at alle børn med en »udenlandsk« far blev døbt i den protestantiske tro på trods af, at soldaterne fra udlandet oftest var katolikker (fremgår af stamrulle, skifter, dødsindførsler m.m.). At de var katolikker, afholdt dem heller ikke fra at optræde som faddere i den protestantiske kirke. Alt tyder på, at trosretningen ikke har haft den store betydning for deres liv i byen.

En systematisk gennemgang af kirkebogen viser, at garnionssoldaterne fik døbt 61 børn i perioden 1774 - 1814 fra regnet perioden 1785 - 1789, da kompagniet var forlagt til Rendsborg. Også andre militære fik døbt børn i Nyborg i denne periode, men de er ikke inddraget i undersøgelsen. Kun frem til 1805 ses garnionssoldaterne at have fået børn døbt. Kvindernes salder må herefter lig-

*Musketer på vagt ved Fæstningen, i baggrunden Nyborg Kirke.
Kilde: Østfyns Museer, Nyborg.*

ge over den fødedygtige alder.

De 61 garnisonsbørn har hver haft to kvindelige og tre mandlige faddere. For hver fadder har jeg undersøgt, hvorvidt de var militære (både fra garnisonen og øvrige hærenheder) eller civile. For at identificere dem med andet end deres navn har jeg søgt dem i de kildegrupper, jeg i øvrigt har brugt. Desværre var det ikke muligt at finde alle. Blandt de 122 kvindelige faddere var der 24, som blev brugt to, tre eller fire gange, ellers var alle forskellige. Dette vil jeg tolke, som at personerne, der benyttes, ikke er institutionaliserede, men udtryk for et personligt netværk. Med institutionaliseret mener jeg, at det ikke var en jordmoder, en præst, en degn eller lignende. Det viser sig, at dobbelt så mange var civile (75) som militære (35), og 10% kan ikke identificeres.

Antallet af mandlige faddere er 181 (to døbebørn har kun to faddere), nogle optræder flere gange, således at der er 87 forskellige. 94 er civile, 71 er militære, og 8,8 % kunne ikke identificeres. Samlet set havde 75,4 % af alle garnisonskompagniets døbebørn mindst én civil fadder. Blandt de kvindelige militære faddere ses en overvægt af korporalskoner og musketerkoner, hvis mænd tjener mest. Et aspekt der tyder på, at der skulle erlægges dåbsmønt, og et tegn på et markant netværk i garnisonen blandt menige og nærmeste overordnede. Med hensyn til de kvindelige fadders sociale placering består gruppen af både gifte og ugifte, af tjenestepiger, hustruer til håndværkere - svende såvel som mestre - til skibsfolk og værtshusmænd, til kone eller datter af stadskirurgen, præsten, kammerråden og kancelliråden. Altså en bred vifte af socialt placerede.

Blandt de mandlige faddere er det

bemærkelsesværdigt, at gruppen ikke indeholder nogen fra den mest ydmyge del af samfundet. Her er ingen daglejere, der er kun enkelte fiskere og matroser. Der er derimod håndværkere af alle slags, både svende og mestre, der er byfoged, etatsråd, jurist, præst, rektor på latinskolen og købmænd. En del synes at være mænd med en vis position i byen.

Med hensyn til faddernes bopæl viser det sig, at de ikke i særlig grad boede i nærheden af døbebarnet eller Nyenstad. De havde adresse på Torvet, i Kongegade, Nørregade, Sønder Mellemgade og Blegdamsgade, men også i Nyenstad og uden for byen (Ålehuset og Heslet)

Undersøgelsen viser, at soldaterne ønskede civile faddere, ellers havde de ikke spurgt dem. Det var ikke, fordi der manglede mulighed for at bruge militære. De forsøgte ikke at isolere sig. De kendte og omgikkes civile, deltog og opførte sig som enhver anden fattig i byen. De civile kvinder og mænd sagde ja til at være faddere. De satte ikke barrierer op omkring de fremmede, så dem måske ikke som »fremmede« ej heller som soldater, der skulle ses ned på, men stod åbent ved, at de var og ville være en del af hinandens netværk. Sammensætningen døbebarn – fadder kan ses som symbolske relationer, der viser individets sociale tilknytning til den samlede gruppe af borgere. Således anskuet viser undersøgelsen, at soldaterne ikke levede isoleret, men var accepterede og havde god kontakt til civile. Et tegn på udpræget integration.

Uægte døbebørn

Ovenfor skriver jeg, at der ikke manglede mulighed for at benytte soldater som faddere for soldaterbørn. Det kan be-

kræftes ved at undersøge, hvem der var faddere for ugifte kvinder fra garnisonskompagniet.

I hele perioden, 39 år, fødtes der i alt 200 uægte børn i Nyborg. Heraf var 142 med udlagte civile fædre, 58 med militære, heraf kun én fra Garnisonskompagniet. 36 af de militære var i perioden 1807 -1814, da der var krig. Det vil sige over halvdelen. Resten fordeler sig over så lang en periode, at det ikke kan forklares med, at soldater påtog sig lejermål, de ikke havde begået.² Derimod må det forstås således, at jo flere mennesker, der levede i byen, jo flere børn blev der født, også uægte.

Uægte børn af garnisonsdøtre

I alt tre døtre af garnisonssoldater får børn som ugifte mødre: Anna Maria Windt med en gift mand fra Oure som udlagt barnefader, Anna Catrina Jantzen med Peder Rytter fra Snøde Præstegård på Langeland, og Christiana Dorothea Peschelin med musketer Fridrich Rathlach.

Hvem der bliver faddere til deres børn adskiller sig tydeligt fra de øvrige. To af dem har udelukkende militære faddere fra garnisonskompagniet, både hvad angår kvindelige og mandlige. Ud over disse to er der kun fem, der har sammen status. Anna Maria Windt har to musketerkoner, de tre mandlige faddere har det ikke været muligt at identificere, men den ene er sandsynligvis militær, da hans efternavn er udenlandsk klingende.

Sandsynligvis var det ikke attraktivt at blive fadder hos ugifte mødre, men så ser vi, at garnisonskompagniets egne folk trådte til, menige såvel som overordnede. I svære situationer, hvor fami-

Musketer (Kilde: Tøjhusmuseet)

lien gerne trådte til, ser vi her et netværk af andre soldater fra garnisonskompagniet. At mangle faddere kom man ikke til.

Civile døbebørns faddere

Hvilke faddere havde så de civile døbebørn? En gensidig brug af faddere ville være udtryk for den højeste grad af nærhed i netværket. På den anden side var

de fleste garnisonssoldater så fattige, at det ikke var muligt. Tilsvarende fattige civile synes heller ikke at være brugt. Regner man derimod alle militærfolk med og ikke kun garnisonens, viser nedslag i tre årgange, at kun den rigeste blandt musketererne i garnisonskompagniet bliver fadder for civile børn, andre militære overordnede forekommer, men det er ikke nogen væsentlig del.

Konklusion

Undersøgelsen har vist, at garnisonskompagniets døbebørn i omfattende grad havde civile faddere, men at samme forhold ikke sås den anden vej. De civile havde også flest civile faddere. Derimod afspejler dåben den herskende sociale orden: at man søger opad i hierarkiet, når man skal finde faddere. Musketererne var fattige, de enlige særdeles fattige. Derfor blev de ikke faddere. Der ses ikke tegn på at det var, fordi de var soldater, at de ikke blev faddere. Musketererne blev vurderet og respekteret ud fra deres sociale og økonomiske status, ikke ud fra om de var fremmede og militære. Deres plads i hæren og deres udenlandske herkomst forhindrede dem ikke i at integreres i det lille købstadssamfund.

Deres muligheder skal ses i forhold til, om de besad en fremadstræbende, omstillingsparat adfærd eller en fatalistisk. På nøjagtig samme måde, som Palle O. Christiansen i sin analyse af bønderne under hovedgården Giesegård kommer frem til, at myten om de dumme, dovne og tyvagtige fæstebønder og dagleiere i virkeligheden dækker over en gruppe mennesker med forskellig mentalitet: de der lader stå til / fatalisterne, og de som tror på, at tingene kan ændre sig / de stræbsomme.

Musketererne, som kom til Nyborg Garnisonskompagni, havde tilsyneladende samme mulighed for at skabe sig en tilværelse som byens håndværkere, men de kunne også gå til bunds, blive drikfældige og drukne i voldgraven. Skifterne viser tydeligt, at de fattigste blandt garnisonens folk var de enlige musketerer, men de fortæller også om en østrigsk, katolsk garnisonssoldat, der kunne skabe sig en familie, og som i sit skifte besidder sølvskeer og vinglas. Der var fatalister og normbrydere.

Artiklen bygger på mit speciale, som kan ses i sin fulde længde på hjemmesiden for Dansk Byhistorie
<http://www.byhistorie.dk>

Noter

- 1 Militær ceremoni i garnisonsbyer, der med musikledsagelse kaldte soldaterne hjem fra ølstuer og marketenderier til deres kvarter.
- 2 Herfor argumenterer Anna Wowk Andersen i artiklen: *Soldater, sædelighed og ægteskab i Horsens 1750 – 1775*. Historie 2004, II.